

Positiespel

Een trainer van een voetbalelftal stelt elf spelers op. Die spelers zet hij op bepaalde posities. Er is een rechtsback, er is een linkermiddenvelder en er is een spits. Hij zet de best passende spelers bij de betreffende posities om het gewenste resultaat hoopt te bereiken. Dat hoeft lang niet altijd de overwinning te betekenen. Ik kan me uit mijn eigen voetbalverleden herinneren een wedstrijd te hebben gespeeld met vijf verdedigers, vier middenvelders en slechts één aanvaller. We moesten namelijk per se een gelijkspel halen tegen de koploper om zelf niet te degraderen. En het was ons gelukt!

In het moderne voetbal kun je spreken van wisselende posities. Zo kan er een diepe spits en een hangende spits zijn. De diepe spits is degene die doorgaans het dichtst naar de goal van de tegenstander voetbalt. De hangende spits kan een brugfunctie vervullen tussen middenveld en deze diepste spits, maar kan ook een afgeslagen bal opvangen om daaruit te scoren. Het is de bekende ‘nummer 10’-positie.

Wanneer je met vier middenvelders voetbalt, kun je die naast elkaar opstellen maar je kunt ook spelen in de vorm van een ‘ruit’. En het is al lang niet meer zo, dat een rechtsback op de middellijn moet blijven staan wanneer het eigen team in de aanval is. Dan gaat de rechtsback mee aanvallen, zoals de spits ook terugkomt bij corners om mee te helpen in de verdediging. Hij is dan wel de spits, maar op dat moment is het een verdedigende spits. Het zou hem niet in dank worden afgenomen, wanneer hij in het eigen strafschopgebied gaat denken: ‘Hé, ik ben de spits, ik moet proberen te scoren!’ En als een rechtsback mee opgekomen is, probeert hij een voorzet te geven in plaats van de bal verdedigend – wat zijn positie en aard is – over de zijlijn weg te trappen.

Het is wel zo, dat de spelers in eerste instantie aan hun opgestelde positie moeten denken. Wanneer de spits nooit op de spitspositie te vinden is, of wanneer de middenvelder alleen maar aan aanvallen en niet aan verdedigen denkt, dan zal hij kritiek krijgen van trainer en medespelers en snel zijn basisplaats verliezen. Spelers moeten zich aan hun positie houden, maar hoeven daarin niet statisch te zijn. Sterker nog: hoe dynamischer en vooral hoe creatiever je die positie invult en zelfs van positie wisselt, des te ongrijpbaarder ben je voor de tegenstander.

Een trainer heeft niets aan elf aanvallers, aan elf verdedigers of aan elf middenvelders. Hij heeft het liefst alle posities goed bezet. De ene keer kiest hij voor de spits die snel wendbaar is op de vierkante meter, de andere keer kiest hij voor de spits die alle lange ballen kan doorkoppen of terugleggen. Natuurlijk kan hij een aanvaller in de verdediging posteren, het kan zelfs een goede en slimme tactische zet zijn. Maar de ware aard van de aanvaller –

aanvallen! – is moeilijk af te remmen. Hoe je het ook wendt of keert: zonder goed positie spel red je het niet meer in het moderne voetbal.

Je eigen positie spel¹

Op een vergelijkbare wijze nemen mensen in hun dagelijkse leven en bij alles wat ze doen posities in. Natuurlijk is het niet zo, dat je alles wat je in je leven onderneemt als een wedstrijd moet zien. Dat zou een erg negatieve opvatting van het leven zijn! Je zou kunnen zeggen ‘dat je je eigen elftal bent’ om de doelen na te streven die jij in je leven wilt nastreven, en om te reageren op alle verwachte en onverwachte gebeurtenissen die je overkomen.

Eeuwenlang waren de posities die je in je leven in moest nemen gegeven. Religieuze overtuigingen werden bijvoorbeeld van de ene generatie op de andere overgedragen, zonder dat er sprake was van ‘keuzevrijheid’. Het idee bestond niet eens. Rolpatronen tussen ouders en kinderen en tussen man en vrouw waren vanzelfsprekend en lagen vast. Ook hier geen idee van ‘keuzevrijheid’. Je hoefde je eigen opstelling niet te maken, je moest gewoon het spel meespelen: maandag wasdag, woensdag gehaktdag.

Halverwege de vorige eeuw is daar verandering in gekomen. Mensen gingen hun leven zelf invullen. Je hoefde je niet meer te houden aan de vaste posities – je werd je eigen trainer en kon/mocht je eigen opstelling gaan bepalen. Posities waar je niet veel mee had kon je openlaten, andere posities mocht je zelf bedenken.

Met de opkomst van de informatie- en communicatietechnologie is deze vrijheid een verplichting geworden en als het ware geëxplodeerd. Het aantal posities waaruit je kunt kiezen, is enorm toegenomen. Door steeds snellere transportmogelijkheden zijn we binnen een kort tijdsbestek in staat om ons te bewegen van plaats/land A naar plaats/land B. Binnen één minuut kunnen we contacten onderhouden met personen en culturen op de meest uiteenlopende plaatsen van onze planeet. En dankzij media en mobiele telefonie kunnen we in zekere zin op meerdere plaatsen tegelijk aanwezig en bereikbaar zijn. Een tijdje terug was er in Canada een ‘bijna-vliegtuigramp’. Mensen vluchtten van het vliegtuig weg, bang als ze waren dat het zou ontploffen. Nu lag het vliegveld aardig dichtbij een snelweg. Daarheen waren ze gevlucht, en ze werden opgepikt door bekenden. Ze werden naar huis gebracht, en thuis voor hun t.v. keken ze naar een live-verslag van de gevolgen van dit bijna-ongeluk dat ze zelf hadden meegemaakt. Ze waren tegelijk de angstige slachtoffers als de nieuwsgierige toeschouwers.

Daarnaast is er geen enkele positie meer die vastligt. Of toch wel: en dat is de positie van trainer, die niemand van je over kan nemen. Je moet bij alles wat je doet, je eigen keuzes maken. Je moet van je studie je eigen regisseur worden, met zelf gekozen leertrajecten en zelf geformuleerde leervragen. Veel

posities die we van oudsher kennen – rechtsbuiten, midhalf – zijn gewoon komen te vervallen in het huidige spel van het samenleven.

Het leven als positie spel

Een positie kun je omschrijven als een houding of een kant van jezelf. Het is een andere manier van denken over identiteit dan het denken in eigenschappen, zoals we eigenlijk gewend zijn. Het kenmerk van eigenschappen is namelijk dat ze constant en onveranderlijk zijn: eigenschappen definiëren of typeren hoe jij bent. ‘Zó ben je, en niet anders.’ De context of de situatie waarin je je bevindt, heeft geen invloed op je karakter, heeft nauwelijks invloed op hoe je bent en hoe je je gedraagt. Waarom niet? Dat is nu eenmaal de definitie van karakter.

Maar is het wel zo dat situaties geen invloed hebben op wat je denkt, wat je doet en dus wie je bent? Is het niet zo, dat je nu eenmaal ‘anders kunt zijn’ tegenover verschillende mensen of in verschillende situaties? Een student schreef een keer het volgende:

- ❖ *Wanneer ik met mijn moeder praat, praat ik vanuit mijn gevoel. Wij delen onze gevoelens met elkaar. Ik sta voor haar open.*
- ❖ *Wanneer ik met mijn vader praat, dan ben ik (te) direct. Ik zeg wat ik denk en geef hem daardoor geen kans om te praten. Ik sluit me volledig af voor zijn mening.*

Je zou kunnen zeggen dat deze studente twee personen is. Tegenover haar moeder lijkt ze iemand anders te zijn dan tegenover haar vader. Maar is ze wel iemand anders? Nee, ze is in beide situaties dezelfde persoon met het vermogen, met ‘de eigenschap’, om afhankelijk van de situatie twee verschillende en zelfs tegenstrijdige gezichten te tonen. Deze gezichten zijn verschillende kanten van haar en worden in de theorie van het Dialogische Zelf posities genoemd. De term positie bedoelt aan te geven dat je je altijd in een bepaald speelveld bevindt, waar je mede- en tegenspelers ontmoet. Hoe je denkt en hoe je je gedraagt, krijgt zijn betekenis binnen en door dit speelveld. Je kunt dus eigenlijk niet zeggen dat je een assertief persoon bent. Je zou moet zeggen: in die-en-die situatie laat ik gewoonlijk mijn assertieve kant zien, maar in deze situatie kun je een heel ander gezicht van mij zien. En natuurlijk is het zo, dat bepaalde posities je beter liggen dan andere: dan zeggen mensen dat ze ‘zichzelf’ zijn. Maar vergeet niet dat je ook het tegenovergestelde kunt zijn en zelfs bent.

Een andere student schreef:

- ❖ *Op mijn negende was ik vegetarisch, haalde ik handtekening op tegen dierenleed, was misdienaar, deed hard mijn best voor school, was heel heftig anti-roken en had nog een grotere hekel aan drugs, kon me niet voorstellen dat mensen aan seks deden voor het huwelijk, wilde voor*

mijn ouders zorgen wanneer deze bejaard werden en liet de hond van de buren uit.

- ❖ *Op mijn twintigste houd ik van vlees, zie paarden steeds meer als economisch kapitaal, verafschuw de kerk, ben een fan van de zesjes cultuur, rook als een ketter, zit elke week wel een keer te blowen, mag geen witte trouwjurk meer aan, weet al precies welk bejaardentehuis mijn ouders naar toe kunnen en de hond van de buren is dood.*

Een groot verschil tussen haar negende en haar twintigste levensjaar.

Moeten we zeggen dat ze als negenjarige nog niet zichzelf was? Of is ze op dit moment niet zichzelf, en zal ze zich op den duur weer moeten hervinden?

Geen van deze opties. Op beide momenten was ze zichzelf, maar mensen veranderen nu eenmaal.

Wanneer je denkt in termen van eigenschappen en karakter is het moeilijker om te geloven dat mensen kunnen veranderen, zelfs in hun tegendeel.

Eigenschappen en karakters liggen min of meer vast, zo zijn ze gedefinieerd.

Maar wanneer je denkt in kanten, gezichten of posities, dan wordt het een heel ander verhaal. Als contexten of situaties veranderen, dan moeten mensen ook wel eens veranderen om zichzelf te blijven...

Positie-repertoire

Het aantal posities waaruit je kunt kiezen, is enorm toegenomen. Er is geen enkele positie meer die vastligt, en veel posities die we van oudsher kennen zijn komen te vervallen in het snelle en wereldomvattende spel van het samenleven.

Sommige mensen zijn sterk in hun 'aanvallende' posities. Ze zijn actief en ondernemend, of ze vallen aan in de betekenis van: weinig respect voor de mensen en dingen om hen heen. Maar als ze een meer verdedigende positie moeten innemen, bijvoorbeeld als ze een tegenslag of teleurstelling moeten incasseren, dan weten ze niet hoe ze hiermee om moeten gaan.

Anderen bezitten juist vooral 'verdedigende' posities: ze wachten af en kijken graag de kat uit de boom, of ze leiden een teruggetrokken leven. Het kan zijn dat ondernemen hen niet zo ligt, of ze hebben zoveel tegenslagen in hun leven ondervonden dat ze niet snel meer uit hun schulp kruipen.

Weer anderen nemen voornamelijk 'middenveld-posities' in met enkele aanvallende en enkele verdedigende uitschieters.

Nu zijn er allerlei testjes om 'jezelf te leren kennen'. In de bladen en op internet kom je ze veelvuldig tegen, maar ook bij personeelsselectie en studiekeuze/-advies worden aan de lopende band testen gebruikt.

Enkele jaren terug zat bij een damestijdschrift een boekje met als titel 'Ken jezelf in tien stappen.' Ik liet studenten, die reeds een aantal lessen over het Dialogische Zelf hadden gevolgd, deze test invullen. Ik hoopte dat ze zouden

gaan protesteren, maar dat gebeurde niet. Zonder enige vorm van protest vulden ze de volgende test in.

Dit is een test over je eigenwaarde. Geef bij elke uitspraak aan in welke mate deze uitspraak van toepassing is op jou: (1) is helemaal niet mee eens en (5) is helemaal mee eens.

- (1) Over het geheel genomen ben ik best tevreden met mezelf.*
- (2) Ik vind dat ik goede eigenschappen bezit.*
- (3) Ik kan allerlei dingen even goed als de meest andere mensen.*
- (4) Ik vind dat ik een waardevolle persoon ben.*
- (5) Ik sta positief tegenover mezelf.*

Als je 15 punten of minder hebt, dan heb je in vergelijking met anderen een lage zelfwaardering. Als je score ergens tussen de 16 en 21 ligt, dan heb je een gemiddelde zelfwaardering. Scoor je 22 punten of meer, dan heb je een hoge zelfwaardering: je bent trots op jezelf, een uitstekende basis voor een gelukkig leven.

Toen ik ze daarna vroeg vanuit welke positie ze hadden geantwoord, welke kant van hen aan het woord was geweest en welke niet, kreeg ik als reactie: van alles een beetje. Inderdaad: een kleurloos gemiddelde dus. Dat bleek ook wel aan de score: acht op de tien studenten scoorde ergens tussen de 16 en 21 punten.

Mensen nemen verschillende posities in, mensen hebben verschillende kanten. Zo ben ik een denker, maar ook een dromer. Het zijn twee kanten van me. Wanneer de denker in mij deze test zou invullen, dan kom ik tot een maximale score. Ik vind het heerlijk om veel te weten, en ik vind van mezelf dat ik inmiddels heb geleerd om rustig en overwogen over de dingen na te denken. Wanneer de dromer in mij deze test zou invullen, dan kom ik tot een erg lage score. De dromer in mij wil iets meer risico nemen en liever voor idealen gaan dan voor zekerheid. Op sommige momenten – gewoonlijk 's avonds laat – is de dromer van mij wakker en aan het woord. Maar de dag daarna neemt de denker in mij weer het woord en moet de dromer die ik ook ben, zwijgen. Hoe moet ik uiteindelijk deze test invullen om zowel aan de denker in mij als aan de dromer in mij recht te doen? Dan zou ik de test twee keer moeten invullen! Eén keer vanuit de positie als denker, één keer vanuit de positie van dromer.

Dat geldt ook voor de Big Five: een persoonlijkheidstest die onder psychologen populair is bij personeelsselectie. De Big Five gaat uit van vijf karaktertrekken: extraversie, inschikkelijkheid, zorgvuldigheid, emotionele stabiliteit en openheid voor ervaring/ideeën. Volgens de test hoef je niet per se extravert of introvert te zijn, het is ook mogelijk om iets ertussenin te zijn.

Dat is ook de reden – volgens ‘aanhangers’ van deze grote test – waarom mensen minder het gevoel krijgen dat ze in een hokje worden gestopt. Maar wat betekent dan ‘iets ertussenin zijn’? In één van de voorbeelden die ik hierboven heb genoemd was te lezen hoe een studente met haar moeder vanuit haar gevoel praat maar met haar vader te direct reageert. Stel nu eens dat zij zou hebben gezegd: zowel met mijn moeder als met mijn vader praat ik niet echt vanuit mijn gevoel maar ben ik ook niet al te direct. In beide gevallen zou zij ‘ergens tussenin’ uit de testresultaten zijn gekomen: in het eerste geval omdat ze beide uitersten beheerst, in het tweede geval omdat ze zich nooit extreem gedraagt.

Ik zou bijvoorbeeld niet weten wat ik zou moeten antwoorden op de stelling ‘Ik raak zelden geïrriteerd’. Waarschijnlijk zou ik gemiddeld en neutraal scoren, waardoor het beeld zou ontstaan dat ik een gematigd mens ben. Maar bekenden van mij weten wel anders. Naar studenten toe ben ik eindeloos geduldig: het lukt hen niet om mij geïrriteerd te krijgen. Maar thuis kan ik genadeloos uit mijn slof schieten wanneer de chips met teveel gekraak wordt gegeten.

In 1948 verrichtte een Amerikaanse psycholoog een interessant onderzoek. Hij vertelde zijn studenten dat hij een nieuwe persoonlijkheidstest aan het ontwikkelen was. Ze kregen een aantal uitspraken voorgelegd, en moesten aangeven in hoeverre deze uitspraken op hen van toepassing waren. Vervolgens analyseerde hij de resultaten en na een week kregen de studenten een persoonlijkheidsprofiel voorgelegd dat uit de nieuwe test naar voren was gekomen. Op een vijfpuntsschaal moesten ze aangeven of ze zich in dit profiel herkenden: (1) betekende helemaal niet, (5) betekende helemaal wel. De gemiddelde uitslag lag boven de 4: het was dus een goede test. Wat de studenten niet wisten, is dat iedereen hetzelfde persoonlijkheidsprofiel had gekregen:

Je wilt graag dat mensen je aardig vinden en je bewonderen, en tegelijkertijd heb je de neiging om kritisch op jezelf te zijn. Je beschikt over een behoorlijk potentieel dat je nog niet helemaal hebt aangewend, uiterlijk ben je zelfverzekerd en gedisciplineerd, maar van binnen ben je soms onzeker en maak je je zorgen. Soms ben je extravert en sociaal, maar op andere momenten introvert en op je hoede gereserveerd.

Mensen nemen bij alles wat ze doen posities in. Dat maakt ze wendbaar, zo zijn ze zichzelf. Als contexten of situaties veranderen, dan moeten we ook wel eens veranderen om onszelf te blijven...

¹ **Hermans, H.J.M. (2001a).** The dialogical self: toward a theory of personal and cultural positioning. *Culture & Psychology*, 7(3), 243-281